

נביא מוזיקלי או ליצן סדרתי*

סאטי והקנון המוזיקלי | מ י כ ל ט ל

"...האם אני צרפתי? ודאי... מדוע שאדם בגילי לא יהיה צרפתי?"

אריק סאטי

סאטי. רישום: פיקסו

סאטי כתב שבעים יצירות, כמחציתן לפסנתר. דביסי ורוול הושפעו ממנו מאוד, ואף על פי כן מעמדו בקנון המוזיקלי נמוך משלהם. יצירותיו כמעט אינן נלמדות בקונסרטיביונים ובאקדמיות למוזיקה, ומקומן ברפרטואר הקונצרטים קטן אף מזה של יצירות חברי 'השישה', ש'גדלו על ברכיו'.

מדוע הממסד המוזיקלי דוחק את סאטי לשוליים? האם בשל 'מוגבלותו', כפי שטוענים מוזיקאים 'יודעי דבר'? האם משום שאינו מציב אתגר פסנתרני מספק? שמא האירוניה והנון-קונפורמיזם שלו הם בבחינת 'אוונגרד' טרם זמנו?

היצירות שבזכותן זכה סאטי לתהילת עולם הן ה'ז'ימנופדי'. הוא חיבר אותן כשהיה בן 22, פליט הקונסרטיביון בפריס ("התלמיד העצל ביותר...", כך בתעודת הסיום שלו). הן הוכרו כיצירות 'רציניות' כמעט עשור לאחר כתיבתן, בזכות התזמור של דביסי. שנים היה סאטי כפייתי ביחסו לצבע הלבן, ואף ציין באוטוביוגרפיה האבסורדית שלו 'זיכרונותיו של חולה במחלת השכחה' מ-1913 כי הוא "אוכל רק מאכלים לבנים" (ראו מסגרת). האידאל האסתטי שלו, כך אמר, היה יצירת מוזיקה 'לבנה'. הצבע הלבן מתקשר לשלמות, לטהרה ולאובייקטיביות מוחלטת. ה'ז'ימנופדי' עונים להגדרות הללו באיפוק, בעידון, במרקם השקוף והבהיר ובקו המלוּדי הפשוט אך זורם. תכונות אלו הן תמצית האסתטיקה הצרפתית האמתית, כך טען איש האשכולות ז'ן קוקטו.

רוול העריץ את 'ג'נטלמן הקטיפה' (סאטי כונה כך על שום תריסר חליפות הקטיפה שאחסן בארונו). הוא הושפע בעיקר

אריק סאטי (1866-1925) מוכר לרוב חובבי המוזיקה בשמו יותר משהוא מוכר ביצירותיו. למרות זאת ה'ז'ימנופדי', הקטעים לפסנתר שחיבר ב-1888, ממשיכים לכבד היום בראש טבלת רבי-המכר בעולם, לאו דווקא באולמות הקונצרטים אלא בתאטרון, בבלט, בקולנוע ואף בטלוויזיה. הם ליוו את הסרטים 'שוקולד', 'משפחת טננבאום', 'אישה אחרת' ועוד רבים אחרים. אמני ג'ז, פופ ורוק משלבים אותם ביצירותיהם בטבעיות רבה. להקת 'דם יזע ודמעות' למשל השתמשה בו בפתיחת אלבומה השני, והזמרת ג'נט ג'קסון משתמשת בו כרקע לשיר Someone to call my lover. בימיו הראשונים נהג ערוץ 2 לשלב אותם ברקע לכתוביות, ופרסומאים משתמשים בהם בפרסומות לשלל מוצרים, מביטוח חיים ועד מוצרי קוסמטיקה. לעיתים קרובות אין המאזינים לקטעים אלו מודעים לכך שסאטי הוא יוצרם.

מעריציו של סאטי מחפשים מידע עליו בכל דרך. אתרי אינטרנט שוקקים פעילות גולשים הצמאים למוזיקה שלו. אתר הבית של סאטי מציין באדיקות כל פעילות, פסטיבל, ביצוע והקלטה ברחבי העולם. בשנים האחרונות נכתבים גם מחקרים וספרים העוסקים בסאטי, ואפילו מוזאון חדש נחנך לא מכבר בעיר הולדתו אונפּלר שבנורמנדי (הביקור בו הוא חוויה בלתי-נשכחת!).

אל סאטי התוודעתי באיחור רב (אולי רב מדי), ומאז אני שבויה בקסמו. אך לאחר שנים של העמקה ביצירותיו עדיין אני תוהה: מה מושך אותנו אליו? מה סודו?

'מוזיקת הרהיטים' הייתה חזון שסאטי טיפח עם תלמידו דריוס מיו ב־1919; היא האב־טיפוס של מוזיקת המעליות של ימינו. מוזיקת הרהיטים היא אסתטיקה ואידאל – מוזיקה שאיננה במרכז אלא ברקע, חלק אינטגרלי מהמרחב. גישה זו אימץ בהתלהבות המלחין האמריקני ג'ון קייג' וכמה מהמלחינים המינימליסטים, למשל פיליפ גלס. בהיותו אמן רב־צדדי, שיתף סאטי פעולה עם אמנים רבים ואף בתחום הנחשב 'קל' יותר. בשנים 1890-1905 היה פסנתרן

מרעיונותיו ההרמוניים, ואימץ אותם בחום ב'פון לנסיכה שהלכה לעולמה'. הוא ביצע בפעם הראשונה את הסרבנד השני, שסאטי חיבר שנה לפני ה'ז'ימנופדי', בקונצרט מיוחד של האגודה העצמאית למוזיקה ב־1911. תכניית הקונצרט ציינה כי "...אריק סאטי ממלא תפקיד מיוחד בתולדות המוזיקה העכשווית... מבודד ורחוק מהזמן שהוא חי בו כבר כתב יצירות המעמידות אותו בשורה הראשונה... ומוכיחות כי הוא חלוץ גאון... יצירות אלו הקדימו את זמנן ואת אוצר

שנרבייר טען שסאטי השפיע ביצירותיו המוקדמות על מלחינים רבים וגילה שפה מוזיקלי חדשה, אך עם הזמן השתנו ערכיו המוזיקליים והאמנותיים והוא נעשה 'אירוני'. "אירוניה היא במובן האינטלקטואלי לעג לחיים עצמם, אימפוטנציה... אירוניה היא שלילה של מצב, של עשייה ושל חיים... סאטי, אינדיבידואליסט קיצוני, כותב לאינדיבידואליסטים מעטים ולא לכלל האנושות. רק הפסנתרן או המוזיקאי המקצועי יכול להעריך את האירוניה שלו במלואה, מתוך עיון בהערות ובטקסטים הנלווים ליצירותיו. ברצותו להביע אירוניה, לא היה סאטי מסוגל לספק את עצמו באמצעים מוזיקליים טהורים. לכן הוסיף טקסטים וצירף אותם לחומרים המוזיקליים. אין לפקפק במקוריות של סאטי. השאלה היא, האם המוזיקה של סאטי קיימת בזכות עצמה? האם יש לה ערך אמנותי?"

Rudhyar Chenreviere, "Erik Satie and the Music of Irony", *Musical Quarterly* 5 (1919), p. 469

קברט במועדון 'החתול השחור' במונמרטר, וליווה את הזמרת פולט דארטי בעיבודיו שלו. ב־1917 שיתף פעולה עם פבלו פיקסו, ז'ן קוקטו וסרגיי דיאגילב בחיבור הבלט 'תהלוכה' (Parade). ב־1924 חיבר את המוזיקה לסרט 'הפסקה' של הבמאי רנה קליר והאמן פרנסי פיקביה (מוזיקה 'פורנוגרפית', כך תיאר אותה), ואף כיכב בסצנה הפותחת. ובכן, ב־1917 היה סאטי דמות מוערכת ונערצת בפריס, וב־1920 כבר בוצעו יצירותיו בפסטיבל מיוחד מחוץ למולדתו. לאחר מותו משחמת הכבד שקע לשכחה זמנית. הוא קם לתחייה בשנות השישים, בעיקר בזכות האמריקנים וירג'יל תומסון וג'ון קייג'. לטעמם, סאטי היה "הדמות החשובה ביותר במאה העשרים".

תומסון טען כי כשם ששלושת המלחינים הגדולים המתחילים ב־B – באך, בטהובן וברהמס – מייצגים אסתטיקה של סגנונות מוזיקליים מן העבר ונחשבים קונננים, כך גם למוזיקה החדשה יש שלושה נציגים, והם מתחילים ב־S – סאטי, שנברג, וסטרווינסקי. אך "שנברג והאסכולה שלו רומנטיים ואינם מחדשים או מרעננים... מכל המלחינים המשפיעים של תקופתנו סאטי הוא היחיד שאפשר להנות מיצירותיו בלי ידע מוקדם בהיסטוריה של המוזיקה...".² קייג' הושפע בעיקר מהניגוד להתפתחות שביצירותיו של סאטי, באסתטיקה של 'היות' ולא של 'התהוות'. הוא אימץ

המילים המודרני והן בעלות אופי נבואי... "ה'גנוסיים', שנכתבו שנתיים לאחר ה'ז'ימנופדי', נעשו פופולריים מאוד בעיקר אצל אמני ג'ז, אולי בשל המבנה המונוטוני והמינימליסטי שלהם, הפותח אפשרויות אלתור רבות. סאטי ביטל את קווי התיבה 'המכוערים', וכך יצר מוזיקה חופשית הנתונה לכמה פרשנויות. הוא אף שיבץ ביצירות הערות ביצוע אסוציאטיביות כגון 'בקצה המחשבה', 'באדיבות רבה', 'בלא גאוותנות' ועוד.

ההומור הזה בא לידי ביטוי גם ביצירות מן תקופה ה'אקסצנטרית' שלו. בשנים 1912-1915 חיבר סאטי יצירות סוריאליסטיות, חסרות קווי תיבה, שיש להן כותרות, טקסטים נלווים והערות ביצוע על גבול האבסורד והאיגיון (נונסנס). בין יצירות המופת האלה בולטת במיוחד 'ספורט ושעשועים', שנכתבה בהשראת איוריו של שרל מרטן. עשרים המיניאטורות המרכיבות את היצירה עוסקות בשעשועים פופולריים בפריס הנהנתנית של ראשית מלחמת העולם הראשונה. בשעשועים אפשר למצוא טנגו ופלירט, ובפעילויות הספורט טניס, גולף ומרוצי סוסים. משחקי ילדים כגון 'פרה עיוורת' ו'משחק ארבע הפינות' מככבים כאלגוריה ליחסי אנוש. הטקסטים הנלווים, האבסורדיים, הם אמירה אינטימית, וסאטי אף ציין במפורש ש"מי שיקרא אותם אגב הנגינה יסתכן בחרם נורא".

ג'ון קייג': "כדי להתעניין בסאטי עליך להיות חסר עניין מלכתחילה... עליך לוותר על אילויות, על רעיונות מאורגנים, על הבעה או סנטימנט ועל כל האסתטיקות שירשנו... תחושת האיך-סוף הקוסמית וההמשכיות ההיפנוטית מבססות את 'אסתטיקת השעמום'... בזן אומרים: אם משהו ישעמם אותך בחלוף שתי דקות נסה ארבע... ואם עדיין הוא משעמם – נסה שמונה... לבסוף תמצא שהשעמום הופך לעניין רב!"

Alan Gilmor, "Satie, Cage and the New Astheticism", *Contact* 25, 1982, p. 19

סאטי. צילום: מן ריי

אימצו האמריקנים את סאטי. האירופים חיפשו את הרציונלי, הטכני והפרוצדורלי. האמריקנים התעניינו פחות בקונסטרוקציה ויותר בצליל ובמשמעויותיו. אך יותר מכך, סאטי הראה להם כי "הדבר הטוב שקרה למוזיקה המערבית הוא, שהיא הפסיקה לקחת את עצמה ברצינות"³. האם המוזיקה של סאטי ראויה להישפט בזכות עצמה, כ'אובייקט אידאלי', או שמא צריך לשפוט אותו בקנה מידה יחסי, כמי שהשפיע על עמיתיו ועל הבאים אחריו? נראה שהפופולריות שלו היום היא מענה לשאלה. עתה, בעידן הפוסט-מודרני, כשהגדרות כמו 'אמנות' ו'פופולרי' מאבדות מחוסנן, כשמיטשטשים הגבולות בין 'קלאסי' ל'פופולרי', סאטי חזר ועולה כדמות רעננה, טהורה, שובה כל נפש ושווה לכל נפש בזכות צניעותו, אנינות טעמו, מקוריותו וההומור הדק שלו, הנדיר ביצירותיהם של מלחינים 'רציניים'. מדוע קשה לסווג את סאטי בסגנון או באסכולה? סאטי יצר בכל מיני סגנונות, וכנביא מוזיקלי צפה מראש התרחשויות תרבותיות בפריס. בכך כוחו: הוא היה דדאיסט, סוריאליסט, אנטי-אימפרסיוניסט, ניאוקלאסיקן ומודרניסט עוד לפני שנוצרו הזרמים הללו. כך הוא פופולרי ו'אמנותי' כאחד, בצורה הטבעית ביותר.

- * כך שואל נורמן לברכט (Lebrecht) על סאטי בספרו על המוזיקה של המאה העשרים *The Companion to Twentieth Century Music*, London 1992
1. Rollo Myers, *Erik Satie*, New York 1948, p. 42.
 2. Robert Orledge, *Satie the Composer*, Cambridge University Press 1990, p.258
 3. Alan Gilmor, *Satie, Cage and the New Astheticism*. *Contact*, pp. 17

מיכל טל היא פסנתרנית; עושה את עבודת הדוקטורט שלה באוניברסיטה העברית על סאטי

את ה'אנטי וריאציה' של סאטי – היעדר פיתוח או כיוון מוגדר, היעדר קשרים צורניים והיעדר היגיון מסורתי. ב־1963 יזם קייג' את הביצוע הראשון של 'עלבונות' מאת סאטי – היצירה המינימליסטית הראשונה בתולדות המוזיקה החדשה – שבעים שנה אחרי שנכתבה. הקונצרט נמשך מ־18:00 ועד 12:40 למחרת. היצירה נוגנה 840 פעם ברציפות בידי עשרה פסנתרנים, לפי הוראותיו המדויקות של המלחין. כפי שמלחיני האוונגרד האירופים, אנשי אסכולת 'דרמשטדט', אימצו את האסתטיקה של אנטון וברן בשנות החמישים, כך